

NOVE KNJIGE

tvrtko kulenović: »pejzaži zrelog doba«, matica srpska, novi sad 1979. piše: milan bunjevac

U neizostrešno zimsko predvečerje, bljuzgavo i prutiljeno, na neopisivo beogradskoj železničkoj stanici sedam u voz koji će me narednih sati nositi nekima od predela o kojima je reč u ovoj knjizi što je, još nerasklopljeno, držim u ruci. Ne znam o njoj mnogo, tek toliko da je u pitanju putopis. I spremam se da se tom knjigom putopisa putujem, da je na putu čitam i da na putu o njoj pišem. Zar nije putovanje prava prilika za pisanje i putpisa i o putopisu?

Izgleda da nije, jer sve ovo, zapravo, smišljam jednog lepog, vedrog zimskog dana u podne, prelazeći, s knjigom u torbi, preko Terazija na povratku kući iz Andrićeve zadužbine. Dakle, trčim pred rudu, da ne kažem pred voz. Još gore — počinjem da u mislima pišem svoj prikaz knjige koju još nisam pročitao, koju sam tek uzeo u ruke, za koju samo znam da postoji.

Ali zašto ja to ne bih imao pravo da unapred pišem svoju kritiku, recenziju, prikaz ili šta drugo? Zar se svaka kritika ne počinje pre samog čitanja, neminovnim unošenjem u to čitanje čitavog unutrašnjeg sveta i prethodnog iskustva samog čitača? Ja to samo javno i unapred priznajem, što bi pre trebalo da mi se upiše u zasluge nego da mi se uzme za zlo. Tim pre što ovo i nije nikakva kritika. Pre neka vrsta palimpsesta, i to dvostrukog: i po listu i po tlu, možda s mogućnošću čudnih i neočekivanih ukrštanja tih dveju ravni. Osim toga, mada ne znam baš mnogo o ovoj knjizi, očekujem od nje da me ne vodi na putovanje samo geografskim nego i duhovnim predelima, u protivnom me ne interesuje. U ime te želje i očekivanja, mogu i imam šta da pišem pre nego što voz krene i otvorim knjigu.

Ono, istini za volju, knjigu sam već otvorio. Kako bih inače znao da je u njoj reč o predelima kroz koje će me voz uskoro opet proneti? Kako bih, uostalom, uopšte mogao otrpeti da još istog onog časa kada mi je u Andrićevoj zadužbini Tvrtko Kulenović uručio svoje *Pejzaže zrelog doba*, koje je već podavao (još 1979) objavila Matica srpska (sad je prilika da, tobož uzgred, istresem sve relevantne podatke ne bi li neki urednik ovo ipak progutao kao prikaz), ne otvorim bar poslednju stranu, da bih pročitao kako se knjiga sastoji iz četiri poglavlja, »Galija«, »Italija«, »Iberija« i »Germanija«, i prvu — kako bih ustanovio da i on počinje *pisanje* pre samog *putovanja*, od svog prvog susreta s Francuskom, oličenom u njenom jeziku i knjigama pisanim na tom jeziku?

U stvari ako ćemo pravo, uopšte ne trčim pred rudu, jer sve ovo, na kraju krajeva, ipak pišem u vozu (a dopisujem i popravljam još mnogo kasnije, po povratku). Ali sam odista (početak) zamislio još onog dana na Terazijama. Zar nemam pravo na taj pomak, to rastojanje između zamisli i zapisa? To rastojanje je neobično, tajnovito, svašta se u njega neopazice zavuču, i važno i nevažno. Eto, zamišljao sam, kao sasvim logičan dekor za svoje potpisno čitanje u ovo zimsko vreme, sremska polja pokrivena belim, neispisanim snegom. Snega, međutim, nema, ali ima magle koju nisam predvideo. Zatim: jesam predvideo još jedno dopisivanje i doterivanje mnogo kasnije, ovo za stolom, u prisnom dekoru svoje sobe, ali sam preuranjeno i neopravdano verovao da će ono biti i poslednje — kao da u čitanju i pisanju uopšte može biti prethodnog i potonjeg, a nekamoli prvog i poslednje — te nisam predvideo ovo sada i još neka. Zato ja zaista i ne znam više — a to se verovatno i ne može znati — šta sam kad smislio, a šta, kad i kojim mastilom zapisao o ovoj knjizi, toliko sam putovao s njom još pre nego što sam seo u voz i rasklopio je.

I, evo, zar mi sam Tvrtko, prvom svojom rečenicom (konačno sam, ipak, otvorio knjigu), ne daje za pravo: »Francuska je najdraža kad nije tu«? Zar nema i on tu čudnu i svakodnevnu potrebu da piše na odstojanju, taj razumljivi i rasprostranjeni običaj pisanja u odsustvu samog predmeta pisanja? Zar to nije, uostalom, uslov svakog pisanja? Zar i ja ne pišem noćas (samo, koje li to noći, da li one u vozu, ili one za stolom, ili, možda ove sada dok čitam, pak neke sasvim desete moguće noći?) ove teško čitljive retke (nečitljive zbog zamršenog rukopisa ili zbog zapetljanog vremena?), u odsustvu tog belog sremskog pejzaža, koji vrlo živo mogu sebi da predstavim koračajući jednog dana oko podne centrom Beograda, i od kojeg me ne odvaja samo spuštena zavesa na prozoru, toplota kupea i neprekidna buka točkova, nego i jednostavna činjenica da on sad nije onakav kavim sam ga zamišljao? Ali me zato prva Tvrtkova rečenica prenosi u Francusku, u kojoj ću biti (ili sam već bio?) tek kroz dvadeset i četiri časa.

Kad god mislim na Francusku, onako »iz čista mira«, prvo vidim jedan drvored nekakvih patuljastih jablanova duž puta, tamo negde između Sernea i Belfora. Teško je stradao od snega i mraza jedne zime, ali se brzo oporavio. Volim taj drvored i taj put. Možda ne toliko kad se tuda vozim, jer onda valja obratiti pažnju pre svega na samu vožnju, koliko izdaleka sliku tog puta u sećanju. Odnedak je to za mene predstavnik svih francuskih puteva. A te puteve volim, nekako su mi vedri i razgovetni. Naskitao sam se njima i nikad mi nije dosta. Stručnjaci kažu da Francuska ima najgušću putnu mrežu u Evropi. Možda. Ne znam. Znam samo da baš po takvim nekakvim putevima koji nisu asfaltirani otkako je sveta i veka, nego su bili i staze i bogaze po kojima su gramovnici krijumčarili svoje štitenike, po kojima su hodočasnici hitali ka svetom Jakovu od Kompostela, po kojima se potucao Vijon i harali »školkjari«, putovanje ima smisla.

Jeste, Tvrtko počinje od knjige, čak ranije, od svog učenja francuskog jezika i uvođenja u mit romanstva. On od Balzaka dozanje kako zaljubljena žena maše lepezom, a iz Stendalovih i Prustovih romana polazi na put po Italiji i Sredozemlju, kao što mu je Aragon vodič kroz Paris. Osećam da je strastan šetač, da je pustio peru na volji i da uživa u rečima gotovo čulno, lišen ovom prilikom one muke naučnika koji po nekim nepisanim i verovatno besmislenim, ali zato ipak neprikosnovenim pravilima, mora da bude suv i strogo referencijalan. Iz osвете ne preza od slatkočevosti, ne strepi da će ga neko optužiti za impersionizam, ne cenzuriše sam sebi epite, nego ih odvažno i barbarski veselo nagomilava, pa nek bude šta bude.

Postepeno otkrivam da to, naravno, nije ni esej, ni autobiografija, ni roman, ni putopis, ali je, naravno, sve to zajedno. Po neusiljenom i na izgled neobaveznom krstarenju kroz različite predele ljudskog znanja i iskustva, bez nametljivog isticanja kulturološke erudicije, koja se, ipak, ne da sakriti, to je esej, ali u fragmentima, u usputno nabacanim zapisima, neuredsredjen na jedan predmet, bez osnovne ideje vodilje, reklo bi se. Po ispednim pasažima koji se prepliću s ovim esejističkim, to je autobiografija, ali neka čudna autobiografija u kojoj se subjekt ispovesti neprestano udvaja i izmiče, dovodeći u ozbiljnu sumnju sopstveni vankestualni identitet ili bar postavljajući pitanje svog vankestualnog kontinuiteta, svodeći se na čisto pripovedačko »ja«, čije postojanje izvan samog diskursa nije ničim zagarantovano. To pripovedačko »ja« je na momente izrazito romaneskno tipa, stotžer jedne nedočete i nemoguće varijante nekakvog savremenog bildungsromana u krhotinama. Ako u tom ludilu ima sistema, onda on svakako nije od putopisnog reda, bar ne u onom smislu u kojem je itinerer regulator i organizujuća nit diskursa. »Želim da prostorima kojima se krećem dodam nešto od njihovog vremena, a da to vreme ne bude sastavljeno od golih činjenica, nego od nečijih doživljaja«, veli Tvrtko na jednom mestu, tamo negde u Italiji. On pejzaže na putu prepoznaje, on u njima nazire duhovne pejzaže svoga detinjstva. Kad stiže u Provansu, ulazi u sliku Van Goga. Mistral je vetar, ali vetar koji mu je poznat po pesniku koji je uzeo isto ime. Kad kaže da je noću iz voza koji ga je nosio iz Kolmara za Strazbur video kako se nešto leska u pomrčini i pretpostavio da je to Rajna, onda je bitno to njegovo očekivanje, a ne činjenica (koju je sigurno kasnije saznao) da se celim tim putem Rajna iz voza ne može videti.

Ta njegova Rajna, to su ova moja sremska polja. Uvek taj pomak: o Versaju iz Arla, o Grinevaldu iz voza koji ga pronosi pored Kolmara, o Mikeni iz Španije. I eto, pročitao sam »Galiju« pre granice, još u Jugoslaviji, njegovu »Italiju« ču čitati kroz Austriju, njegovu »Iberiju« u Germaniji, a njegovu »Germaniju« u Galiji. Ispisujem ovo, protivno svim svojim navikama, u neiskorišćenu svesku na kocke, koja je odnekud misteriozno i kao poručena izronila iz moje dačke zaostavštine i našla mi se pod rukom baš kad sam se, pre nego što ću zatvoriti putnu torbu, ogledao oko sebe za hartijom za pisanje. Putujem kroz predele knjige, putujem kroz uspomene, putujem čak i kroz zemaljske predele. »Iberiju« sam počeo negde između Ulma i Štutgarta, kad sam se dobro ispavao. Po suncu sasvim neočekivanim u stvarnosti, sasvim logičnom u knjizi: vreme se ne povinuje zahtevima godišnjeg doba nego moje lektire. Napuštam železničku stanicu u Štutgartu pod vedrim nebom i toplim suncem, koji tu nikako ne bi mogli biti 26. decembra, ali ih opravdava jedino vrela vetar Mikene, koji obešnjački zadize suknje ženama, kako to lepo primećuje Tvrtko. A onda, samo malo dalje, Milaker i snežna mećava. Do Forhajma je sve već bilo belo, a u Karlsruheu opet suvo. I eto, dobro sam predvideo, završih »Iberiju« s ove strane Rajne, gde opet počinje Galija, u knjizi je Germanija preda mnom, a na terenu iza mene.

Ako ima nekog sistema i reda u tome naoko neobaveznom skakanju s predmeta na predmet, u lakom i često na izgled proizvoljnom sledu asocijacija, onda to, svakako, nije ni geografija, ni hronologija, nego ciklično vraćanje nekih opštih i večnih tema, ponekad smo ovlaš dotaknutih, ponekad vešto prerusenih. Počinje svojim detinjstvom u doba ratno, da bi se, po završenom krstarenju Mediteranom, vratio tom ishodištu. Amblemska priča o nemačkom vojniku Jozefu Šulcu, koji je odbio da strelja neudžne seljake i sam stao pred pušćane cevi svojih drugova, ispričana u nekoliko apokrifnih verzija i stalno ispravljana i dopunjavana, da bi napokon njena autentična vezirja svesno i eksplicitno bila odbačena u ime jedne druge, »lepše« i »prihvatljivije«, samo je jedno od čvorišta, možda najuočljivije i najkarakterističnije, ali nipošto jedino ili najvažnije, tog neopreznog i nepriznatog traganja za smislom življenja i umiranja pod obrazinom smirenog intelektualca i doko-nog šetača.

Dok putujem opet ovim zabeleška, a posle toliko vremena, razmišljam kako ima neke logike u tome što će se one, pisane zimi, na belini sremskih polja, pojaviti u žarko leto, dok budem opet putovao tim istim poljima.

STJEPAN ČUIĆ: »ORDEN«,

»AUGUST CESAREC«, ZAGREB 1981. PIŠE: MARKO KOVAČEVIĆ

Pišući *Orden*, Stjepan Čuić, verovatno, nije imao nameru da na lak način osvoji čitaoce, ali sigurno nije odoleo želji da njegovo delo dopre do većeg broja »ljubitelja književnosti«, pristajući da ono bude štampano u ediciji pod privlačnim nazivom »Bestseller«, što se može tumačiti kao popuštanje vlastitoj sujeti. Jer, jedan od razloga zašto se Čuićevo delo u poslednje vreme tražilo i o njemu relativno dosta i pisalo, prisutan je u činjenici da je ono ovakvim tretmanom izdavača, u izvesnom smislu, iznuđeno čitaocima (kako novo delo jednog pisca može biti samo po sebi bestseller?). Utisak je takav, pa bio i odviše ličan. Napokon, čitalačka publika je lako zavodljiva, osetljiva i dosetljiva, pa gotovo svaku knjigu koja se najavljuje kao bestseller ne propušta, želeći time potvrditi vlastito prisustvo u aktuelnim kulturnim/književnim zbivanjima.

Ako pisac uspe umetnički nadvladati ovakav svoj i izdavačev gest, koji je donekle i shvatljiv, onda se samoljubivost toleriše i ona vrlo malo može naškoditi samom delu. Međutim, Čuić je tu ipak stao na pola puta!